

УКРАЇНСЬКІ ФОРМУВАННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ НІМЕЧЧИНИ У КИЄВІ В 1941-1943 рр.: СТРУКТУРА, ЧИСЕЛЬНІСТЬ, ДІЯЛЬНІСТЬ

У статті йдеться про історію виникнення та функціонування українських формувань німецької поліції, СД і Вермахту в окупованому Києві, які кількісно становили більшу частину збройних сил у місті. Саме на них було покладено основні обов'язки виконання охоронних та поліцейських функцій у регіоні, забезпечення стабільності окупаційного режиму, який, через нестачу працівників, не міг виконувати своєї ролі самотужки. Розглянуто структуру, озброєння, підпорядкування і діяльність українських частин, принципи їх комплектування і матеріального забезпечення, мотивацію рядових добровольців до несення служби. Простежено подальшу діяльність частин поза Києвом на завершальному етапі війни і долю їх вояків у післявоєнний період.

19 вересня 1941 р. німецькі війська вступили в Київ. На цей час структура окупаційної адміністрації країни - Райхскомісаріату «Україна» (далі - РКУ) - вже була офіційно затверджена декретом Гітлера від 20 серпня 1941 р. В декреті визначались майбутні кордони і адміністративний поділ РКУ, були обумовлені сфери діяльності присутніх тут інституцій Райху. А 28-29 серпня тилові установи Вермахту передали під владу адміністрації Еріха Коха перші українські землі. Своєю штаб-квартирою, і одночасно столицею РКУ, Кох обрав місто Рівне. Такий вибір був продиктований тим, що штаб потрібно було розмістити негайно, при чому так, щоб він перебував на важливій транспортній артерії - старому Брест-Литовському шосе, яке сполучає два великі транспортні вузли країни - Київ і Львів. Не менш важливим було й те міркування, що окупаційна адміністрація мала перебувати в порівняно невеликому і спокійному містечку, яке було б легко контролювати. Враховуючи серію вибухів і пожеж на Хрещатику у вересні-листопаді 1941 р., остання думка виявилася доволі слушною. Тому саме в Рівному розмістилися основні владні інституції Райхскомісаріату - штаб самого Коха, німецький суд, Центральний емісійний банк України, штаб головного інтендантства і господарське управління Групи армій «Південь», штаб начальника тилових частин Вермахту в Україні тощо.

Києву офіційно було відведено лише роль центру одного з шести Генеральних округів (Generalbezirke), на які поділявся РКУ. Але реально його значення, як великого міста з розвинутою інфраструктурою і центрального транспортного вузла України, було набагато більшим. Для

Вермахту «Київ являв собою важливий стратегічний центр, в якому здійснювалось перегрупування частин, що прибули з Польщі та Румунії, і підготовка їх до наступу в напрямку Кавказу і Каспійського моря» [1] (особливо у 1942—1943 рр., коли зона найбільшої бойової активності Вермахту змістилась на південь). У столиці УРСР було розташовано й центр відправки до Німеччини мобілізованого на роботи місцевого населення. Крім того, зручне розташування міста давало змогу використовувати його як базу для маневру силами у протипартизанській боротьбі у межах України і на території сусідньої Білорусі. Саме тому Київ став одним із центрів формування допоміжних частин з місцевого українського населення та військовополонених.

На початку радянсько-німецької війни нацисти не передбачали жодної можливості створення українських збройних формувань [2]. Про це дуже чітко висловився сам Гітлер на нараді вищого політичного керівництва Райху 16 липня 1941 р.: «Навіть якщо спочатку може здатися легким залучення будь-яких чужих, підкорених народів до військової допомоги - все це пусте!.. Тільки німцю дозволено носити зброю, а не слов'янину, не чеху, не козаку і не українцю!» [3]. Втім реальність змусила керівництво III Райху переглянути своє рішення - мобілізаційні резерви Німеччини вичерпалися вже на 1942 р. [4], а для контролю над окупованими територіями потрібні були все нові війська. Весь апарат РКУ в момент свого найбільшого розвитку на січень 1943 р. становив усього 25 тис. чоловік - при 17 млн місцевого населення, що перебувало в зоні управління цивільної адміністрації [5]. Ситуація була вкрай нестабільною, а внаслідок від-

верто злочинних цілей і методів діяльності ще й погіршувалася з кожним днем. У результаті вже на листопад-грудень 1941 р. перед каральними інституціями РКУ постала необхідність заповнення нестачі резервів представниками місцевого населення - навіть проти волі фюрера й попри допомогу у здійсненні окупаційної політики з боку Вермахту - наданням підрозділів фельджандармерії, кількох охоронних дивізій (№ 444, 213, 454, потім ще 403) і полків (№ 4, 46, 57) [6] та військ союзників (угорців і словаків). Разом з тим загострювалася проблема відносин із самоорганізованими українськими формуваннями (створеними обома відгалуженнями ОУН органами «народної міліції» чи поліції), які, на перший погляд, ворожими до окупантів не були, але після подій 30 червня 1941 р. у Львові не могли вважатися і лояльними.

Безпосередньо в Києві перші поліційні установи були створені представниками ОУН(м), які приїхали сюди вже 21 вересня 1941 р. з Житомира в групі 18 «козаків» Богдана Коника. Через два дні їм на допомогу прибула ще «Козацька сотня» поручника Івана Кедюлига, яка розмістилась на Подолі, по вулиці Покровській, 4. А 29 вересня без будь-якої участі окупантів почав діяти штаб, т. зв. Команда Української поліції м. Києва під керівництвом поручника Андрія Орлика [7]. Саме в цей час до міста прибуває і Буковинський Курінь, організований провідником ОУН(м) Буковини Петром Войновським («Василь»), і займає будівлю НКВС на Короленка, 15 [8]. Таким чином, чисельність по суті невідконтрольованих нацистам українських воєнізованих формувань у столиці за короткий час сягнула півтори тисячі чоловік. Командування Вермахту жодних перешкод у цьому не робило, скоріше навпаки, військові були задоволені з того, що їх позбавляють необхідності облаштувати все своїми силами. Але з точки зору окупаційної адміністрації такий стан речей був неприйнятним.

29 жовтня 1941 р., з прибуттям до міста команди німецької охоронної поліції (Schutzpolizei, далі - за німецьким скороченням - шупо) і СД, будь-які спроби націоналістів до самоврядування припинились. 6 листопада 1941 р. нарешті надійшов наказ райхсфюрера СС і шефа німецької поліції Г. Гімmlера (далі - РФСС), який визначав цілі й методи формування місцевої міліції у «Східних областях». Українські формування отримали назву «Schutzmannschaft» (скор.- шума), тобто «охоронні підрозділи», і були підпорядковані німецькій поліції порядку (Ordnungspolizei, скор.- орпо) і шупо. Відповідно до цього наказу Команду Української поліції перейменовано у

Штаб Української охоронної поліції (УОП), змінено його командування (комендантом УОП стає курінний Григорій Захвалінський). Українці продовжили розвивати організацію поліції - місто було розбите на дванадцять районів, в яких влаштовано станиці УОП, сформовано Водну поліцію, організовано відновлювальні роботи. Було створено пожежну охорону (Feuerschutzmannschaft) для боротьби з поширенням пожежі на підірваному радянськими диверсантами Хрещатику [9]. Проте побутові умови, в яких жили працівники УОП, були дуже скрутними. Централізованого постачання продуктами не було, тож доводилось розсилати команди для збору харчів по навколишніх селах. Поліцаї не отримували жодної платні - їм просто записували трудовні.

Основною проблемою німецької поліції в цей час стало розміщення величезної кількості військовополонених з Київського котла (передбачена нацистами кількість становила 350 тис. чоловік, тоді як реально потрапили в полон до 665 тис. вояків РСЧА). У самому місті було організовано чотири табори військовополонених: Дарницький, Сирецький, на вул. Керосинній (нині Шолуденка) і на Інститутській. Облаштуванням і, початково, охороною таборів займалися німці, а конвоювати червоноармійців у табори і на роботи в місті часто доводилось і працівникам УОП. Як і значна частина буковинців, не задіяних у поліції, червоноармійці займалися розчисткою завалів на Хрещатику і в сусідніх районах, але перебували в жахливих побутових умовах, що включало як погане харчування, так і жорстокість охорони. Щоб дати полоненим-українцям якийсь вихід із становища, УОП 5 листопада 1941 р. провела набір добровольців у створюваний у цей час Окремий охоронний батальйон при УОП у таборі на Керосинній [10]. Для допомоги тим, хто лишився в таборах, у кінці жовтня організовано діяльність Українського Червоного Хреста і «Взаємодопомоги», проведено акцію «Брати - братам» із збору пожертв на їх користь. Але вже 10 грудня 1941 р. діяльність цих організацій була заборонена окупантами [11].

Тим часом у грудні 1941 р. німецька шупо повністю перейняла контроль над УОП, яка остаточно втратила самостійний характер і відтоді перебувала під безпосереднім керівництвом введених до її складу німецьких офіцерів [12]. Для остаточного встановлення окупаційного режиму в Києві в листопад-грудні поліція безпеки (Sicherheitspolizei - зіпо) і СД, розташовані на Короленка, 33 (нині Володимирська), провели серію арештів представників ОУН та українських установ, а на початку лютого арештували і роз-

стріляли в Бабиному Яру велику групу поліцаїв. Після т. зв. перехідної доби в Києві наставав «новий порядок».

У кінці листопада 1941 р. в підпорядкування німецькій охоронній поліції перейшов і перший із створених у Києві батальйонів шуцманшафту. До 20 грудня було завершено формування цієї частини, що складалася з трьох сотень (рот) по три чоти (взводи), загальною чисельністю близько 250 чол. Основну масу особового складу становили члени розформованого нацистами Буковинського куреня та 40 колишніх військово-полонених з табору на Керосинній. Через відсутність єдиної уніформи належність до нової військової частини позначалась тільки пов'язкою на лівому рукаві з написом «шуцман». На озброєнні у шуцманів були радянські гвинтівки Мосіна, боєкомплект до яких видавався тільки на час перебування в караулі. Командиром батальйону був німецький офіцер, сотнями командували буковинці. У січні 1942 р. поліцаям видали посвідчення і встановили заробітну платню (30 райхсмарок, тобто 300 окупаційних карбованців), почали видавати продовольчий пайок за нормою Вермахту. Шуцмани отримали певні пільги: безкоштовний проїзд трамваєм, можливість винаймати квартиру за півціни (решту сплачувала міська управа), право безперешкодного пересування містом. Більшість вояків, перш за все некияни, жили в казармі на розі вулиць Інститутської і Німецької (Р. Люксембург, нині - Липська) [13].

Основним завданням батальйону була охорона від диверсій важливих об'єктів: заводів, фабрик, млинів тощо, а також музею Шевченка. Кілька разів спільно з німецькими частинами шуцмани брали участь в облавах на євреїв і осіб без документів, після чого перших відправляли в єврейське відділення табору на Керосинній, а решту - здебільшого в управління праці (Arbeitsamt Kiev) на примусові роботи. Підозрілі люди і комуністи передавалися в СД. Як свідчать архівні джерела, масових арештів єврейського населення батальйон не провадив, шуцмани здебільшого затримували тих, хто переховувався від німців і не потрапив під їхні «акції». Не брали вони участі і в масових розстрілах у Бабиному Яру, здійснених айнзатцкомандами СД, проте, за свідченням одного з колишніх шуцманів батальйону, кілька разів конвоювали туди колони євреїв з Керосинної [14].

Крім того, окремим сотням батальйону довелось тричі виїжджати в Броварський і Бориспільський райони, де, за повідомленнями сільських старост, з'являлися партизани. Втім до значних боїв чи навіть сутичок тоді ще справа не доходи-

ла - партизанський рух в Україні на початку 1942 р. був ще занадто слабким [15].

У кінці зими - навесні 1942 р. в Україні розпочалось створення окремих батальйонів шума, придатних уже не тільки для охоронних цілей, а й для активної контрпартизанської діяльності. Уже 28 лютого 1942 р. командування шупо запропонувало шуцманам київського батальйону при УОП підписати контракт на 2 роки служби в регулярній німецькій частині, пообіцявши їм при цьому утримання нарівні солдата німецького війська. З усього особового складу на таку пропозицію не погодились тільки 10 чоловік, яких того ж дня відправили до Дарницького концтабору [16]. Решта ж, згідно з розпорядженням командувача шупо Київської генеральної округи генерал-лейтенанта Шеєра, стали основою для формування двох батальйонів шуцманшафту - 114-го і 115-го, а згодом - і 118-го. Крім них у районних центрах (гебітах) округи було сформовано 113, 116, 117, 119, 120-й батальйони. Загальна чисельність воєнізованих частин поліції в Київській генеральній окрузі становила понад 6 тис. чоловік. З них близько 1 тис. були німці, ще 200 - прибалтійські фольксдойче, решта - близько 5 тис - українці [17].

114-й батальйон формувався в Києві з поліцаїв місцевої поліції, добровольців-військовополонених і мобілізованої на роботи молоді навесні 1942 р. Військовополонених набирали в київських таборах, а також в «українському» відділенні концтабору в м. Вустрау. Технологія відбору була досить простою. Серед наявних українців чи тих, хто себе так назвав у надії вирватися з табору, відбирали фізично здорових, яким оголошували, що вони служитимуть у військовій частині, після чого питали, хто не згоден і хоче залишитись у таборі. Вибір був здебільшого однозначний. А мобілізовану молодь при медогляді в реєстраційному центрі на Великій Підвальній поділяли на дві категорії (першу і другу, відповідно - придатних і непридатних до військової служби). Тим, хто потрапив до першої категорії, «ненав'язливо» пропонували йти на службу до «німецької армії» і служити в Україні або ж їхати на роботу до Німеччини. Тут також зазвичай обирали перше. До цієї категорії часто потрапляли й відпущені з таборів військовополонені, зареєстровані на батьківщині як такі, що мали військову підготовку. Групи поліцаїв індивідуальної служби сюди направляли за якісь провини, для виправлення у важких умовах військової муштри (порівняно з роботою в рідному селі і проживанням у себе вдома). Казарми шуцманів 114-го батальйону були в будинку школи

№ 33 по вулиці Саксаганського, 36, а його німецький штаб займав будинок по вул. Короленка, 79. 115-й батальйон, сформований на базі вищезгаданого батальйону при УОП, складався переважно з буковинців разом з невеликою кількістю колишніх військовополонених. Його казарми були на вул. Левашовській, 7а.

Обидва батальйони отримали переважно литовські, а згодом - німецькі однострої (останні - старі мундири шупо зеленого кольору, видані всім воякам батальйонів шума на початку 1943 р.). Знаків розрізнення шуцмани не носили, лише спочатку певний час практикувалось носіння білих пов'язок на лівому рукаві з особистим порядковим номером. Носіння національних відзнак практикувалося рідко і безпосередньо залежало від ліберальності німецького командира. Звання надавались аналогічні німецьким у шупо (шуцман, вахмайстер, обервахмайстер і т. п. до майстера, далі від лейтенанта - як у Вермахті, тільки з доданням належності, напр., «лейтенант охоронної поліції»). Паралельно також називалась посада в батальйоні, часто в двох варіантах - німецькому (шупо) і українському (капрал - ройовий, фельдфебель - бунчужний, цугфюрер - чотовий, компаніфюрер - сотник, батальйонзфюрер - курінний). Від останнього залежала заробітна платня, встановлена наказом РФСС від 29 травня 1942 р., що становила від 24 райхсмарок для шуцмана до 99 марок для курінного. Платня видавалась тричі на місяць (кожні 10 днів), в рахунок утримання входила також уніформа (один комплект на рік) і щоденні продуктивні пайки. Одружені, на додачу до цього, отримували ще й гроші на утримання сім'ї в розмірі від 125 % зарплатні для рядового (тобто в сумі із зарплатнею - 54 райхсмарки) до 45 % для курінного (в сумі 144 райхсмарки), а також продуктивні картки. Існувала також схема пенсійного забезпечення шуцманів, що зазнали каліцтва на службі, і сімей загиблих [18]. Найцікавіше те, що дана система зазвичай чітко працювала, тому при визначенні мотивів служби українців у поліції дуже важливо враховувати матеріальні стимули.

Керівні кадри шуцбатальйону становили від 12 до 30 німців з шупо, жандармерії чи Вермахту, які займали всі офіцерські посади до командира рою включно. Поряд з ними існували українські командири, які виконували роль заступників німецьких офіцерів і мали вкрай обмежену владу над частиною. Це відобразалось і в зарплатні - наприклад, український начальник штабу 118-го шуцбатальйону отримував 30 марок і виконував роль завгоспа, тоді як німецький - 200 марок і планував операції [19].

Шуцмани займалися в основному охороною важливих об'єктів, кількість яких зростала з введенням у дію нових підприємств та установ, вільні від караулу виконували господарську роботу чи займалися військовою підготовкою і муштрою. Іноді траплялися виїзди безпосередньо в зону дій партизанських загонів, здебільшого в супроводі німецьких підрозділів армії чи поліції, рідше - самотужки. Останнє часом не вішувало нічого доброго - так, шуцмани 119-го батальйону, дислокованого в Кременчуці, при виїзді «на партизани» замість розшуку останніх влаштували гулянку на все село, в яке прибули, після чого на наступний день були звідти вивезені німцями і більше до таких акцій не допускались. У свою чергу, 115-й і 118-й батальйони, навпаки, в боях на Київщині довели свою високу надійність, після чого один за одним були направлені в зону найбільшої активності партизанів у Білорусь.

Остання подія відбулася за таких обставин. У квітні - червні 1942 р. німецькою владою було проведено додаткову «добровільну» мобілізацію молоді Київщини в батальйони шума. На базі отриманого контингенту було поповнено до уставної чисельності 115-й батальйон, причому з нього було виділено одну сотню як кадрову базу для створення 118-го батальйону. Після цього, 27 серпня 1942 р., 115-й відправили в Мінськ, а його роль у Києві почала виконувати нова частина. Але напруженість ситуації в Білорусі змусила на початку 1943 р. відправити туди і 118-й шуцбатальйон, залишивши Київ на вояків 114-го і міську поліцію.

Одночасно здійснювали набір поповнення до своїх рядів і інші силові установи Райху, присутні в місті. Особливу активність розгорнули тилові управління Вермахту, які організували кілька шкіл для підготовки т. зв. гіва-манів (скор, від *Hilfswachmannschaft* - «допоміжна охорона»). Ці школи містилися в старих казармах на Брест-Литовському шосе (тоді - Ровноверштрассе, нині - проспект Перемоги), на Подолі, у Святошині, на Печерську, в Борисполі. Навчання тривало зазвичай лише кілька тижнів (максимум - місяць), після чого добровольців одягали в німецьку уніформу, озброювали німецькою зброєю і в складі «українських компаній» (рот) додавали до німецьких охоронних частин (1-2 роти на батальйон) або комендатур [20]. З агітаційною метою вербування до підрозділів гіва відбувались під гаслами створення «козацьких сотень» і «української добровольчої армії», тому населення їх («козаків») чітко відрізняло від шуцманів (або «жандармів») з батальйонів шума і від зви-

чайних поліцаїв. Серед двох останніх, до речі, теж не було великої єдності - «батальйонники» вважали себе солдатами, на відміну від «чорної поліції», яку зневажливо називали «воронами» або «чорногузами» (через чорну уніформу в Schuma-Einzeldienst).

Підрозділи гіва разом з частинами, до яких були додані, здебільшого охороняли табори військовополонених, мости, склади і т. ін. Зафіксовано також два випадки формування в Києві окремих батальйонів гіва - 17-го та 18-го, які згодом були відправлені в Сталіно (Донецьк). Попри забезпечення на рівні солдатів німецької армії, гіва-мани, набрані як з місцевого населення, так і значною мірою з військовополонених, були набагато гірше вимуштрувані й організовані, ніж їхні земляки у батальйонах шума, тому здебільшого з наближенням радянських військ просто розбігались.

Аналогічні охоронні й робочі команди входили і до німецької залізничної охорони (Bahnschutz). Зазвичай такі формування були двох типів - підрозділи цивільної поліції і військові частини. У рамках теми дослідження нас цікавлять власне останні, тому звернемо увагу, наприклад, на 502-й батальйон залізничної охорони, що ніс службу в Києві, Борисполі і Фастові. Батальйон початково був німецьким, але його роти поповнювалися групами добровольців - гіва-манів. Наприклад, у 6-й роті поряд з 30 німцями служили 40 добровольців. Як і вищеописані вояки, волонтери перебували на утриманні на рівні своїх німецьких колег і носили німецьку уніформу, тільки зі знаками розрізнення Східних військ (Osttrappen): погони з червоною окантовкою і специфічний знак на грудях, замість вермахтівського орла, - свастика на фоні двох поздовжніх стрічок [21].

Не оминуло своєю увагою українців і СД, створивши в березні 1942 р. в Києві окремий 23-й шуцбатальйон поліції порядку (Schutzmannschaft der Sicherheitspolizei). Цей батальйон істотно відрізнявся від інших частин шума, що в значала вже сама його належність до СД. Набирався він з того ж контингенту, що й інші батальйони, тобто з мобілізованих на роботи юнаків I-ї категорії, але передусім з немісцевих. Переважно відбиралися жителі Полтавської області, тому, попри формування в Києві, він був відомий як Полтавський батальйон. Чисельність частини була вищою за її подібні і становила 700 чоловік, але була сформована у менші підрозділи (5, згодом 7 рот по 100 чоловік). У кожній роті було виділено «ударне відділення», а до того ж існував «зондерцуг» (спеціальний взвод) із

фольксдойців батальйонного підпорядкування. Командування частини було унітарним (без дублювання німецьких офіцерів українцями) і складалося з есесівців. Підпорядковувалась вона безпосередньо керівництву зіпо і СД на Короленка, 33. Зарплатня тут була аналогічна іншим шума - 24 марки для рядового, але зростала майже вдвічі при участі в бойових операціях. Однострої батальйону були чорного кольору без особливих відзнак, на зразок УОП - вочевидь, щоб не виділятися з маси цивільної поліції. На озброєнні були трофейні радянські гвинтівки, автомати, ручні і станкові кулемети, легка артилерія і міномети.

Розміщувався батальйон по вулиці Мельника, 48, тут же була і школа СД. Як свідчать радянські джерела, «у школі викладалися загальновійськові предмети, вивчалися всі види зброї і спеціальні предмети з розвідки як на окупованій німцями території, так і в тилу Червоної Армії. Слухачі школи виходили з широкими знаннями загальновійськового і спеціального диверсійно-розвідувального напрямку» [22]. (Зазначимо, що диверсійна підготовка шуцманам батальйону в подальшому так і не знадобилась.) Крім військової підготовки, батальйон займався охороною концтаборів на Сирці й на Мишоловці, конвоюванням в'язнів у Німеччину, караульною службою, в тому числі й на Короленка, 33, проводив облави разом з німецькою поліцією. Іноді виконував зовсім несподівані завдання - наприклад, охорону барж з хлібом, що пливли по Десні. З весни 1943 р. роти 23-го батальйону беруть активну участь у боротьбі з партизанським рухом, що саме набирав силу на Київщині. У вересні 1943 р. шуцмани евакуювали на Захід «свої» концтабори, а в жовтні через Рівне виїхали на боротьбу з партизанами до Білорусі [23].

Тим часом у квітні-червні 1943 р. до міста було стягнуто залишки розбитих партизанами на Сумщині 113-го і 120-го батальйонів, передано до складу 116-го шуцбатальйону, дислокованого в Білій Церкві. З наближенням фронту у вересні відступив до Умані 119-й і в Кривий Ріг - 117-й батальйон. Навіть у цій кризовій ситуації німецькою владою було здійснено спробу створення ще одного шуцбатальйону - 110-го, який, проте, так і не встиг досягти статутної чисельності й був розформований. У жовтні 1943 р., напередодні вступу до міста радянських військ, з Києва в тил виводиться останній в районі міста український шуцманшафтбатальйон - 114-й.

Подальші долі шуцбатальйонів та інших українських формувань збройних сил Райху з Київської округи були доволі різними, але здебільшого всі вони вписуються в рамки принципу «горе переможе-

ним». Як уже зазначалось, підрозділи тіва просто порозбігались при підході Червоної армії, зокрема, солдати 17-го і 18-го батальйонів дезертирували ще при відступі зі Сталіно. 114-й шуцбатальйон був оточений і розбитий радянськими військами неподалік Кам'янця-Подільського 24 березня 1944 р. [24]. 116-й батальйон у грудні 1943 р. був виведений у тил і розформований, а солдати передані в пожежні команди міст Дрезден і Бреслау. Подібна доля спіткала вцілілі залишки 119-го шуцбатальйону [25]. 117-й батальйон у червні 1944 р. було вліто до 3-ї танкової дивізії СС, в складі якої він брав участь в боях з Червоною армією в районі Варшави. В липні того ж року рештки частини розформовано і направлено в робочі й пожежні команди Берліна та інших міст Німеччини [26].

Дещо по-іншому завершили свій шлях 115-й і 118-й батальйони, які впродовж тривалого часу брали участь у дедалі тяжчих боях з радянськими партизанами в Білорусі, а в липні 1944 р. сформували 2-й батальйон 76-го полку 30-ї дивізії військ СС. Нацисти вирішили кинути цю дивізію, сформовану з білоруських і українських частин, проти французьких партизанів і військ союзників. Однак 27 серпня, по прибутті до Франції, шуцмани 115-го і 118-го батальйонів у повному складі переходять на бік повстанців Французької внутрішньої армії, а з підходом фронту - стають 2-м Українським батальйоном ім. Т. Г. Шевченка військ Вільної Франції (тут уже перебував 1-й Український батальйон ім. Івана Богуна - колишній 102-й шуцбатальйон) [27]. Німецьке командування, боячись повстання всіх українських частин у Франції, роззброїло і направило в концтабір Дахау солдатів 23-го батальйону військ СС (колишній батальйон СД з Києва), який у той час перебував у м. Діжоні. Втім Третій Райх був уже не в тій ситуації, щоб розкидатися підготовленими вояками, тому батальйон знову озброїли, але вже німецькою зброєю, і, щоб не наступити знову на ті самі граблі, в жовтні 1944 р. відправили назад на Східний фронт. Бойовий шлях цієї частини закінчився у складі 3-ї танкової дивізії СС «Мертва Голова» в Австрії, де вона вела бої з Червоною армією до 8 травня 1945 р. [28].

Більшість шуцманів після війни потрапили, зрештою, до рук СМЕРШу і НКВС, де отримали терміни покарання від 10 до 25 років, деякого розстріляли. Ті добровольці, які дезертирували ще в 1943 р., при мобілізації здебільшого потрапляли до штурмових батальйонів і полків («штрафбатів»), і, що цікаво, значна їх частина, як досвідченіші вояки, зуміла вижити й навіть отримати бойові ордени за хоробрість у боях. Проте після війни все добре забувалося і їх чекала та ж доля, що й тих, хто служив у німецькій армії до кінця. Виняток з даної схеми становлять кількасот добровольців українських батальйонів армії де Голля, які, щоб уникнути репатріації, вступили до французького Іноземного легіону [29].

Таким чином, у Києві в різний час діяло дев'ять українських шуцбатальйонів, батальйон СД і допоміжні підрозділи Вермахту загальною чисельністю до 5 тис. чоловік. Офіційно все це число становили добровольці, хоч реально процес формування таких частин являв собою мобілізацію, що, однак, не враховувалося радянськими каральними органами при вирішенні долі цих людей після війни. Попри те, що українці становили досить велику частку працівників окупаційної адміністрації, німецьке керівництво - як цивільне, так і військово - вживало всіх можливих заходів для позбавлення місцевих формувань будь-якого національного характеру і перетворення їх на маріонеток у своїх руках. Така система, що не давала добровольцям жодної мотивації до боротьби, крім матеріальної, спричиняла ненадійність і неефективність численних українських підрозділів, особливо задіяних на Західному фронті. Тобто саме існування місцевих допоміжних частин було вимушеним кроком як для окупантів, що потребували живої сили для латання дірок у тиловому забезпеченні, так і для рекрутів, що просто хотіли вижити за будь-яких умов. Вихід з цього замкненого кола полягав у необхідності прийняття кардинальних політичних рішень у справі співпраці з народами СРСР для досягнення спільних цілей, але він був неприпустимий для ідеологів нацистського Райху. Це й визначило його долю.

1. Сайер, Гу. Последний солдат Третьего Рейха - М., 2002 - С. 51.
2. Виняток становили розвідувальні й диверсійні формування, створені під патронатом німецької розвідки (ВВН, ДУН, ПУМА).
3. Цит. за виданням: Нюрнбергский процесс: Сборник материалов в 8-ми т. - М., 1989 - Т. 3. - С. 567.
4. Мюллер-Гиллебрандт Б. Сухопутная армия Германии 1939-1945. В 3-х т. // Т. 3. - М., 1976. - С. 226, 330.
5. Dean M. Collaboration in the Holocaust: Crimes of the Local Police in Belorussia and Ukraine, 1941-44. - N. Y.: St. Martin's Press, 2000. - P. 106-107.

6. Там само. - С. 29; Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине. В 2-х кн. // Кн. 1. - К., 1985. - С. 122.
7. Державний Архів Служби Безпеки України (далі - ДА СБУ). - Ф. 13. - Спр. 97. - Арк. 29.
8. Дуда А., Старик В. Буковинський курінь в боях за українську державність 1918-1941-1944. - Чернівці, 1995. - С. 84.
9. Малаков Д. В. Київ. 1941-1943. Фотоальбом - К., 2000. - С. 121.
10. ДА СБУ - Колекція документів. - Арк. 8 зв., 36.
11. Малаков Д. В. Вказ. праця. - С. 100.

12. ДА СБУ- Ф. 13.- Спр. 397.- Арк. 25-26.
13. ДА СБУ- Колекція документів,- Арк. 9-11, 23, 34, 36 зв.
14. Там само.-Арк. 19-21,27-30.
15. Там само.- Арк. 21, 40.
16. Там само- Арк. 12 зв., 44.
17. *Король В. Ю.* Трагедія військовополонених на окупованій території України в 1941-1944 роках- К., 2002- С 69. Не враховано СД, пожежну охорону і Schuma-Einzeldienst - «Шуцманшафт індивідуальної служби», як тепер називали цивільну місцеву поліцію, що не перебувала на казарменому становищі.
18. ДА СБУ- Колекція документів.- Арк. 78-91.
19. ДА СБУ- Ф. 68.- Спр. 10.- Т. 2.- Арк. 99.
20. ДА СБУ- Колекція документів.- Арк. 18, 44, 90-91.
21. Там само.-Арк. 9-11 зв., 22-34.
22. Там само.-Арк. 171.
23. Там само.- Арк. 11-50.
24. Там само.- Арк. 280-288.
25. Там само.- Арк. 43.
26. Там само- Арк. 26-27, 47.
27. *Дуда А., Старик В.* Вказ. праця.-С. 158.
28. ДА СБУ-Колекція документів- Арк. 53, 71-72, 77.
29. *Дуда А., Старик В.* Вказ. праця.-С. 174-176.

I. Dereiko

UKRAINIAN UNITS OF GERMAN ARMED FORCES IN KYIV IN 1941-1943: STRUCTURE, QUANTITY, ACTIVITIES

The article describes the history of appearing and functioning of Ukrainian units of German Police, SD and Wehrmacht in Kyiv under occupation. These units made a largest part of armed forces around the city. They were carrying main weight in performing guard and police functions in the region, supporting occupation regime, which couldn't do it by itself because of lack of personnel. Structure, armaments, subordination and activities of Ukrainian units, those completing and supplying principles, motivation of regular volunteers are also studied. Units' operating outside of Kyiv in the last period of war and those soldiers' postwar fate is overviewed.